

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

EDU.E-HISTORY.KZ
электрондық ғылыми журнал

EDU.E-HISTORY.KZ
электронный научный журнал

EDU.E-HISTORY.KZ
electronic scientific journal

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редактор

Әбжанов Ханкелді Махмұтұлы

Редакциялық алқа:

Р. Абдуллаев (Өзбекстан), Н. Аблажей (Ресей), Б. Аяған, М. Әбусейітова, С. Әжіғали,
Н. Әлімбай, Б. Байтанаев, Қ. Жұмағұлов, Ғ. Кенжебаев, Б. Көмеков, Мансура-Хайдар
(Үндістан), Р. Масов (Тәжікстан), Ә. Мұқтар, В. Плоских (Қырғызстан),
Ю. Петров (Ресей), О. Смағұлов, Сон Ен Хун (Оңтүстік Корея), Е. Сыдықов,
У. Фиерман (АҚШ), А.Чубарьян (Ресей)

Жауапты редактор:

З. Төленова

Редактор:

Р. Көбеев

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналының редакциясы
Телефон: +7(727)272-47-59, E-mail: edu.history@bk.ru
Электрондық мекен-жай: <https://edu.e-history.kz/>

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген.

Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).
Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель и издатель:

«Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан

Главный редактор

Абжанов Ханкелди Махматович

Редакционная коллегия:

Р. Абдуллаев (Узбекистан), Н. Аблажей (Россия), Б. Аяган, М. Абусеитова, С. Ажигали,
Н. Алимбай, Б. Байтанаев, К. Жумагулов, Г. Кенжебаев, Б. Комеков, Мансура-Хайдар
(Индия), Р. Масов (Таджикистан), А. Муктар, В. Плоских (Кыргызстан),
Ю. Петров (Россия), О. Смагулов, Сон Ён Хун (Южная Корея), Е. Сыдыков,
У. Фиерман (США), А. Чубарьян (Россия)

Ответственный редактор:

З. Толенова

Редактор:

Р. Кубеев

Адрес редакции:

050010, Республика Казахстан,
г. Алматы, ул. Шевченко, 28.

Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова,
«Edu.e-history.kz» Редакция электронного научного журнала
Телефон: +7(727)272-47-59, E-mail: edu.history@bk.ru
Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz/>

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации
и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан,
свидетельство о регистрации: № 14602-ИА от 29.10.2014 г.

Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах
и других копиях необходимо обязательно ссылаться на журнал.

Founder and publisher:

“Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology”
of the Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Editor-in-chief:

Abzhanov Hankeldi Mahmutovich

Editorial board:

R. Abdullaev (Uzbekistan), N. Ablazhey (Russia), B. Ayagan, M. Abuseytova, S. Azhigali,
N. Alimbai, B. Baitanaev, K. Zhumagulov, G. Kenzhebaev, B. Komekov,
Mansura-Khaidar (India), R. Masov (Tajikistan), A. Muktar, V. Ploskikh (Kyrgyzstan),
Y. Petrov (Russia), O. Smagulov, Song Yong Hoon (South Korea), E. Sydykov,
W. Fierman (USA), A. Chubaryan (Russia)

Executive editor:

Z. Tolenova

Editor:

R. Kobeev

Editorial address:

050010, Republic of Kazakhstan,
Almaty, 28 Shevchenko Str.
Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology,
«Edu.e-history.kz» Editorial electronic scientific journal
Phone: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Journal website: <https://edu.e-history.kz/>

The scientific journal is registered at the Committee for Communications,
Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development
of the Republic of Kazakhstan, registration certificate:
No. 14602-IIA dated October 29, 2014. The journal is published
4 times a year (in electronic format).
When re-publishing articles, shooting on microfilm and other copies,
it is necessary to refer to the journal.

ӘОЖ 314.1 (574-25)

АЛМАТЫ ХАЛҚЫНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУЫ**Г.А. Омарова***Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының 2-курс магистранты*

Аңдатпа. Мақалада Алматы қаласы халқының XIX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басындағы демографиялық дамуы қарастырылады. Сонымен қатар қала халқының саны, әлеуметтік және ұлттық құрамындағы өзгерістер талданады. Зерттеуде урбандалу үдерісі, көші-қон қозғалысы және табиғи өсім көрсеткіштерінің қала тұрғындарының демографиялық құрылымына ықпалы сараланады. Сондай-ақ әртүрлі тарихи кезеңдердегі саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің Алматы қаласының этнодемографиялық келбетінің қалыптасуына тигізген әсері статистикалық және архивтік деректер негізінде көрсетіледі. Автор халық санағы материалдары мен ресми статистикалық мәліметтерді салыстыра отырып, қала халқының даму динамикасын, ұлттық құрамындағы өзгерістердің негізгі үрдістерін және олардың себеп-салдарын айқындайды.

Түйін сөздер. Алматы, демография, санақ, мегаполис, көші-қон, ұлттық құрамы, динамика, әлеуметтік құрамы.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ НАСЕЛЕНИЯ г. АЛМАТЫ**Г.А. Омарова***Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, магистрант 2 курса*

Аннотация. В статье рассматривается демографическое развитие населения города Алматы с конца XIX века до начала XXI века. Анализируются численность населения города, а также изменения в его социальной и национальной структуре. В исследовании рассматривается влияние процессов урбанизации, миграционного движения и естественного прироста на демографическую структуру городского населения. На основе статистических и архивных данных показано воздействие политических и социально-экономических преобразований различных исторических периодов на формирование этнодемографического облика города Алматы. Сопоставляя материалы переписей населения и официальные статистические данные, автор выявляет динамику развития городского населения, основные тенденции изменений в национальном составе, а также их причины и последствия.

Ключевые слова. Алматы, демография, перепись, мегаполис, миграция, национальный состав, динамика, социальный состав.

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF ALMATY POPULATION**G.A. Omarova***Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, 2-nd course Master student*

Abstract. This article examines the demographic development of the population of Almaty from the late nineteenth century to the beginning of the twenty-first century. It analyzes changes in the city's population size as well as its social and ethnic composition. The study explores the impact of urbanization, migration, and natural population growth on the demographic structure of the city's population. Based on statistical and archival data, it demonstrates how political and socio-economic transformations during different historical periods influenced the formation of the ethno-demographic profile of Almaty. By comparing population census materials with official statistical

data, the author identifies the dynamics of the city's population development, the main trends in changes in its ethnic composition, and the underlying causes and consequences of these processes.

Keywords. Almaty, demography, census, megalopolis, migration, ethnic composition, dynamics, social composition.

Кіріспе. Мақалада Алматы қаласы халқының XIX ғасырдың соңы мен XXI ғасыр басындағы демографиялық дамуы қарастырылады. Сонымен қатар қала халқының саны, әлеуметтік және ұлттық құрамындағы өзгерістер көрсетіледі.

Еліміздің терең тамырлы тарихында Алматы қаласының орны ерекше. Өзінің пайда болып, қалыптасу тарихында қазақ елінің астанасы ретінде мәртебеге ие болған Алматы ірі мегаполис қана емес, қаржы орталығы түрінде бірнеше бағытта дамып келе жатқан республикадағы ең үлкен қала. Қазіргі кезеңде Алматы өз дамуының даңғылына түскен. Елбасының елдің ертеңі, мемлекеттің болашағы туралы сөз қозғағанда Алматыны айналып өтпейтіні де өзінен-өзі түсінікті. Өйткені Алматы елдің экономикалық, әлеуметтік және мәдени өмірінде басты рөл атқарады. Сол үрдістерді оқып-үйрену, зерттеу отандық тарих ғылымындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бүгінде қаланың тарихын, оның әлеуметтік-экономикалық, мәдени жағдайын, демографиялық ахуалын және этникалық құрамын, ондағы көші-қондық үдерістерді, олардың себеп-салдарын, тарихи мәнін білудің ғылыми-тәжірибелік маңызы зор.

Қазақ халқы XX ғасырда талай тауқыметті басынан кешіріп, бірнеше демографиялық апатқа ұшырады, көші-қон нәтижесінде өз елінде аз ұлтқа айналды. Осы жағдайлардың бәрі Алматы халқының құрамындағы қазақтардың басынан да өтті. 1- кестеде көрсетілгендей, 1897 жылы Алматыда бар болғаны 1869 адам қазақ болды, олар қала тұрғындарының 8,2% ғана еді, ал қала халқының ішінде үлесі әрине, өте төмен болды, қалада басым көпшілігі орыстар, содан кейін татар және т.б. ұлт өкілдері болды [1, 52-53 б.]. Кеңес өкіметі кезінде Алматы қаласы өркендеп өсті, астана болды, ең ірі білім, ғылым, мәдениет және саяси орталыққа, Түркісіб біткен соң Сібір мен Орта Азияны байланыстыратын ірі теміржол торабына айналды. Онда ҚазКСР үкіметі, Жоғарғы Кеңес, СОКП Қазақстан Орталық партия комитеті, Министрліктер, Ғылым академиясы, ірі-ірі оқу орындары, өндіріс орындары (комбинат, завод, фабрикалар, транспорт жүйелері) жұмыс істеді. Қала халқы 1926-1989 жж. арасында 45 мыңнан 1 млн-ға жетіп, аса түсті, яғни 24 есе өсті. Алматының сәулетті қалаға айналып, Алматы қаласының көркейіп, ең күшті қарқынмен саяси, ғылыми, білім, мәдени және өнеркәсіп, жол торабы ретінде дамыған кезеңі 1960-1980 жылдар еді. Осы кезде халқы миллионнан асқан Москва, Ленинград, Киев, Минск, Омск, Свердловск, Ташкент, Баку, Горький, Ереван, Қазан, Куйбышев, Тбилиси, Харьков, Челябинск халқы миллионнан асқан Одақтағы 15 қала қатарына 1980 жылы Алматы да қосылды.

1920 жылы 26 тамыздағы Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті және Халық Комиссарлар Кеңесінің шешімі бойынша Қырғыз (Қазақ) Автономиялық Социалистік республикасы құрылады. Астанасы Орынбор қаласы болды. Ал, 1921 жылы 3 ақпанда Верный қаласы мен уезінің өкілдері мен Түркістан Орталық Атқару Комитеті Президиумының қатысуымен жиналыс өтеді, бұл жиналыста Верный қаласының аты өзінің бұрынғы аты Алматы қаласына ауыстырылады. Сөйтіп, 1921 жылы 5 ақпанда қала аты өзгертіледі [2, 28 б.].

КСРО-ның Еңбек және Қорғаныс Кеңесі 1926 жылы 3 желтоқсандағы шешімінде Алматы қаласында 1500 км қашықтықта Түркістан-Сібір темір жолын салу ұйғарылды. Алматы Қазақстанның оңтүстігі мен солтүстік аудандарын қосатын экономикалық орталық ретінде танылды. Осыған байланысты ҚазАКСР Орталық Атқару комитеті мен ХКК-ның 1927 жылғы 2 наурыздағы қаулысында ҚазАКСР-ң үкімет орталығы Қызылорда қаласынан Алматы қаласына ауыстыру туралы шешім қабылдайды [3, 36-37 с.]. Факті жүзінде астана Қызылордадан Алматыға 1929 жылы көшірілді.

1929 жылы 19 шілдеде Қызылордадан Алматыға мекемелерді көшірген алғашқы поезд келеді. Бұл қала халқының өсуіне әсер етті. 1929 жылдың 1 қаңтарында қалада 48379 адам болса, жыл соңында 71000 адам тіркелген, яғни халық саны 1,5 есе өскен. Астананың Алматыға көшірілуіне байланысты Ілияс Жансүгіров «...міне, осы Алматыға Қазақстан орталығы көшіп келді. Алматы астана болды. Алматыда қазір 52 мыңдай халық бар. Олардың 35 мыңдайы орыс, 4 мыңдайы қазақ, 5 мыңдайы тараншы, 15 мыңдай дүнген (ұйғыр), 2 мыңдай татар, қалғаны басқалар. Қазір көшелер түзеле бастады. Электр жарығы жағылды, арықтар аршылды, көпірлер көбейді. Су тартар жүргізілді. Үкіметтің үлкен үйі, қонақ үйі, тағы бір қатар үлкен үйлері салынып жатыр. Үкімет үйінің алдында қарағай бақша істелді. Алматыдан Семейге, Пішпекке – айрапылан ұшады. Автомобиль жүреді. Алматы айналасында өмір қайнауы енді басталды» [4] - деп сол кездегі Еңбекші қазақ газетінде мақала жариялады.

Қала халқының жедел қарқынмен дамуына 1927-1930 жылдары салынған Түркістан-Сібір темір жолының ықпалы күшті болды. Бұл халық санының өсуі мен қаланың тез қарқында көтерілуіне үлкен әсер етті. Мысалы, 1927-1928 жылдары халық саны 55455 адам болса, 1928-1929 жылдары 60939 адам, 1929-1930 жылдары 69470 адамға көбейген [5, 16-п.]. Халықтың қалаға келуі көбейді, яғни урбанизация күшейді.

Қала халқының өсуімен қатар, қала экономикасы да тез қарқынмен көтерілді. 1-бесжылдықта (1928-32 жж.) Алматыда аса ірі 10 кәсіпорын салынды. 1932 жылдың аяғында жеңіл өнеркәсіп өнімін шығару 1913 жылмен салыстырғанда 3,3 есе өсті. Қала өнеркәсібінің өрге басуы әсіресе 2 және 3-бесжылдықтар кезінде неғұрлым кең құлаш жайды. Бұл тұста 20-дан аса кәсіпорын іске қосылды. 3-ші бесжылдықта жалпы өнім Алматы және Алматы облыстарында 1932 жылмен салыстырғанда 5,7 есе, 1928 жылмен салыстырғанда 90 есе, революцияға дейінгі уақытпен салыстырғанда 115 есе өскен. Қалада тұңғыш автобус маршруты (1927), трамвай (1937), троллейбус желісі (1944) пайда болды. Сөйтіп Алматы қаласы ірі индустрия орталығына айнала бастады. Индустрияның дамуына байланысты Алматы қаласында жұмысшылар саны да көбейе бастады. Халықтың 44,5 пайызы әртүрлі жұмыс орындарында, соның ішінде өндірісте 19,9%, құрылыста – 10,3%, ауыл шаруашылығында 5,3 %, орман шаруашылығында – 0,1%, тұрғын үй шаруашылығында – 2,7%, транспорт пен байланыста 10,2%, ғылым, өнер, баспаларда 10,7%, денсаулық сақтау мекемелерінде 5,6%, мемлекеттік мекемелерде 11,9%, сауда орындарында 11,6% және 14,5 пайызы тағы басқа орындарында жұмыс атқарған [6, 7-8 б.].

1939 жылғы есеп бойынша Алматы қаласында 4 аудан құрылады, олар: Сталин ауданы Ленин және Каменевский ауылдық советтерімен; Ленин ауданы Бурундай ауылдық советімен; Фрунзе ауданы Кіші Алматы, Горно-Октябрьск, Белбұлақ ауылдық советтерімен; Каганович ауданы Фрунзе ауылдық советімен қоса есептегенде.

Осы жылғы қаланың басты магистралдары: Сталин даңғылы (қазіргі Абылай хан) – вокзалдан жоғары Бас арыққа дейін (қазіргі Абай), Ленин даңғылы (қазіргі Достық) – қаланың орталығынан тауға қарай, Қапал трактісінен (қазіргі Сүйінбай) – Алматы-1 станциясынан, Өзбек көшесі (қазіргі Сейфуллин) – вокзалдан оңтүстік-батыс жаңа өндірістік ауданға, Артиллерия (қазіргі Құрманғазы), Комсомол (қазіргі Төле би) және Ташкент (қазіргі Райымбек) көшелерінен – Кіші Алматы өзенінен Весновкаға (қазіргі Есентай) өзеніне дейінгі аралықты қамтыған еді [7, 59 с.].

1926 жылы жүргізілген санақ бойынша Алматыда 45395 адам, оның 49,9% (22647) ерлер, ал 50,1 пайызы (22748) әйелдер болған. Ал, 1939 жылы қалада 230503 (ерлер 50,1%, әйелдер 49,9%) адам тұрып, 13 жыл ішінде қала халқы 5,1 есе өсті. Халықты аудандарға бөліп қарайтын болсақ, Каганович ауданында – 13,4%, Ленин - 22,1%, Сталин – 31,7%, Фрунзе – 32,8% адам тұрған [8].

Дегенмен бұл өсуде келеңсіз жақтар да болды, ең алдымен Қазақстанның астанасында қазақтар үлесі төмен болды. Егер 1926 жылы Алматыда қазақтар 6,6 % болса, 1939 жылы ол 11,1%-ға зорға жетті. Ал 1959 жылы – 8,6% дейін төмен еді. Тек 1960-1980 жылдары аз да

болса өсіп, 1970 ж. - 13,6%, 1979 ж. – 17,7%, 1989 ж. – 23,8%-ға жетті. Бұл жылдары сыртқы көші-қон бірте-бірте азайып, 1970 ж. бастап келімсектердің кемуінен кетуі көбейген уақыт еді. Алматыда қазақтар саны 1959-1989 жж. 39410 адамнан 255133 адамға жетіп, 6,5 есе өскен еді, яғни осы жылдары қала халқы 2,3 есе өссе, оның ішіндегі қазақтардың саны одан үш есеге жуық көбейді. Қазақтардың қатары әлдеқайда күшті қарқынмен дамығанын көреміз. Дегенмен, Кеңес заманында қазақтар өз астанасында да, өз Отанында да аз ұлт болып, қала берді. Бұл Алматы қаласы халқының дамуындағы ең негізгі бір ерекшелік еді [9. 8-10 б.].

Сондықтан да ол кезде халық арасында «Алматы – қазақтың астанасы, орыстың – баспанасы, ұйғырдың - асханасы» деген мақал тарап еді. 1939 ж. орыстардың үлесі Алматы қаласы халқының құрамында 72,2%-ға жеткен-ді, ол 1959 ж. – 73,0% еді. 1970 ж. – 68,3%, 1979 ж. – 64,0%, 1989 ж. – 57,4%, яғни тек 1959 ж. бастап орыстардың үлесі төмендей бастағанымен, олар қала халқының көпшілігі болып қала берді. Аз ұйғырлардың өзінің үлесі де өсуде болды: 1939 ж. – 1,8%, 1959 ж. – 1,7%, 1970 ж. – 3,1%, 1979 ж. – 3,5%, 1989 ж. – 4,0% [10].

Осы этно-демографиялық жағдайдан барып, Алматы халқының өсіп-дамуындағы екінші ерекшелік туындайды. Ол – қала тұрғындары табиғи өсімнен гөрі сыртқы көші-қон есебінен өскендігі, Алматы сияқты ірі-ірі мегаполистердің табиғи өсімінен сыртқы көші-қон есебінен өсуі ол табиғи құбылыс, дегенмен бұл көші-қон ауылдан келген қазақ жастарынан гөрі басқа республикалардан келген-келімсектер, яғни орыс, украин, беларус және т.б. ұлт өкілдері толқындарынан болғандығы Алматы үшін, қазақ ұлты үшін көптеген қиыншылықтар туғызды. Ең негізгісі – қазақ тілінің дәрежесі мен мүмкіндігі күрт төмендеп кетті, бар болғаны 3-4 қазақ орта мектебі, 3-4 бала бақшасы ғана болды. Жоғарғы және арнайы орта оқу орындарында білім беру басым көпшілігінде, әсіресе, техникалық, дәрігерлік, экономика саласында орыс тілінде асты. Мәселен, 1989 ж. санақ бойынша 10721 Алматы қазақтары орыс тілін өз ана тілі деп санаған, ал 252 072 қазақтың 217547-і, яғни 86,3% орыс тілін емін-еркін игерген екен, ал қазақтардың тек 1828-і ғана, яғни 0,7% ғана қазақ тілін емін-еркін игерген екен. Сонымен бірге қазақтардың үлесі өнеркәсіпте де, құрылыста да, транспорте да өте төмен болған.

Бұл сияқты қазақ ұлтының Алматыдағы келеңсіз жағдайлары қазіргі кезде, яғни тәуелсіздік жағдайында Кеңес заманынан қалған мұра сияқты көрінетіні рас екені де көпке белгілі. Тәуелсіздік жағдайында бұрынғы социалистік меншік орнына әртүрлі меншік келді; мемлекеттік, жеке меншік, басқа мемлекеттер меншігі, акционерлер-кооператив меншігі, мемлекет меншігінде 24,5% жалданған қызметкерлер істейді, ал жеке меншікте – 73,1%, басқа меншік – 2,4% [11, 12-16 б.].

Жаңа әлеуметтік құрылым пайда болды, бұрынғы жұмысшылар, колхозшылар мен интеллигенция орнына енді жұмыс істейтіндер екіге бөлінеді: 1) жалданып істейтін қызметкерлер, 2) өзінше істейтіндер: а) жұмыс беретіндер, яғни жеке меншік иелері; б) өзінше жұмыс істейтіндер; в) ақы төленбейтін отбасы қызметкерлері; г) өндіріс кооператив мүшелері. 3) жұмыссыздар – 2005 ж. 640,7 мың, жұмыссыздық деңгейі – 8,1%, дербес жұмысшылар – 2620,4 – 36,1%.

Егеменді жағдайында Республика халқы күрт азайып кеткені белгілі, ал Алматы халқы өсіп, көбейе түсті, млн-нан асты, 1989-2009 жж. 293 мыңға өсті.

Тәуелсіздік кезеңінде Алматы халқы (1989-2009 жж. санақ аралығында) 293 мыңға өсіп, 1,071 мыңнан 1,365 мыңға жетті, яғни қазақтар үлесі 53,0%-ға көтерілді. Басқа ұлт өкілдерімен салыстырғанда басымдықты көрсетіп, қала тұрғындарының жартысынан асты. 2009 жылғы санақтың көрсеткіші бойынша, орыстардың үлесі 33,2%, украиндар – 0,9%, кәрістер – 1,8%, татарлар – 1,5%, ұйғырлар – 5,2%-ы құрады. Қала халқы негізінде қазақтар, ұйғырлар, татарлар мен кәрістер есебінен өскендігін байқаймыз [12, 4-5 б.].

Енді қазақтардың өсуіне келетін болсақ, тек 1989-2009 жж. Алматыда қазақтар саны 255,1 мыңнан 724,2 мыңға дейін, яғни 2,8 еседей өсті, мұндай қарқын тек 1959-1970 жылдар арасында ғана болған еді, онда қазақтар 11 жыл ішінде Алматыда 2,7 еседей өскен-ді, ал үлесі

төмен болып қала бергенді (8,6% - 13,6%). Алматыдағы қазақтар саны негізінен көші-қон есебінен, яғни ауылдық жерден келген жастар есебінен, жұмыс іздеп және оқуға келгендерден өсіп отыр. Бұл жылдары «қазақ қалаға бет бұрды» деген пікір пайда болғаны да рас. Ауылдағы күйзеліс нәтижесінде жұмыссыздық пайда болды, ауыл жастары қалаға келуге мәжбүр болды. Ауыл шаруашылығы қалпына келмей, ауылда жұмыссыздық көбеюін тоқтату қиын. Қалалардағы жұмыссыздықты жою үшін – оның негізгі себебі – ауыл-шаруашылығын дамыта түсу керек, оның өнімдерін өндейтін кәсіпорындарды қалпына келтіріп, өсіре түсу қажет.

Алматы қаласының демографиялық жағдайы тәуелсіздік жағдайында бірсыпыра жақсарды деуге болады. Қала халқының саны өсті, оның ішінде әсіресе қазақтар қатары көбейді, олардың үлесі көтерілді, қазақ тілінің дәрежесі нығая түсуде. Дегенмен жұмыссыздық, денсаулық саласында және басқа қымбатшылық, тұрғын үй тапшылығы т.б. әлеуметтік проблемалар шешуін күтуде.

Сырттан жұмысшылар әкелуді шектеу, жаңа жұмыс орындарын ашу, қоғамдық жұмыстар ұйымдастыру, техникалық мамандықтарға үйрету және басқа шаралар арқылы қазақ жастарының жұмыссыздықтан құтқару - өкімет үшін өте өзекті мәселе деп санау керек. Сонда ғана Алматы қаласы тұрғындарының демографиялық және әлеуметтік жағдайы жақсара түседі, ал Алматы қаласы одан әрі көркейе береді.

1-кесте Алматы халқының саны мен ұлттық құрамы
(сандық және пайыз есебімен)

	1897	%	1926	%	1939	%	1959	%	1970	%	1979	%	1989	%	1999	%	2009	%
Барлығы	22744	100	45385	100	230503	100	456481	100	777569	100	956817	100	1071927	100	1129356	100	100	100
Қазақтар	1869	8,2	3006	6,6	25601	11,1	39410	8,6	105728	13,6	169476	17,7	255133	23,8	434397	38,5	724202	53,0
Орыстар	13257	58,3	24996	55,1	166439	72,2	333480	73,0	530931	68,3	612783	64,0	615365	57,4	510366	45,2	452947	33,2
украин-р	1253	5,5	4870	10,7	16675	7,2	22989	5,0	32010	4,1	35974	3,8	42243	4,0	22835	2,0	11903	0,9
белар-р	1	0	217	0,5	1446	0,6	2611	0,5	4444	0,6	5205	0,5	6912	0,6	3438	0,3	1782	0,1
Кәрістер	-	-	-	-	229	-	2474	0,5	7208	1,0	11793	1,2	14931	1,4	19090	1,7	24610	1,8
татарлар	1211	5,3	2321	5,1	5998	2,6	12458	2,7	20260	2,6	24643	2,6	25329	2,4	24770	2,2	20865	1,5
ұйғырлар	1970	8,7	192	0,4	4328	1,8	7974	1,7	23863	3,1	33640	3,5	43351	4,0	60427	5,4	71245	5,2
өзбектер	4	0,02	1611	3,5	1322	0,6	-	-	3173	0,4	3833	0,4	4684	0,4	4304	0,4	6849	0,5
дүңген-р	1582	7,0	1294	2,8	619	0,3	-	-	1393	0,2	1726	0,2	2258	0,2	4565	0,4	6223	0,5
азер-р	-	-	-	-	52	-	-	-	3411	0,4	4799	0,5	5451	0,5	6529	0,6	7430	0,5
еврейлер	85	0,4	249	-	2228	0,9	8425	1,8	9059	1,2	8601	0,9	6961	0,6	2818	0,2	1488	0,1
мордва	-	-	131	0,3	1481	0,6	-	-	1807	0,2	1693	0,2	1582	0,2	756	0,07	246	0
қырғыз	-	-	156	0,3	81	-	-	-	356	0,05	650	0,07	1430	0,1	997	0,1	4488	0,3

қытайлар	1220	5,4	-		399	0,2	-	-	433	0,06	430	0,04	495	0,05	699	0,1	688	0,1
ингуштар	-	-	-		3	-	-	-	2544	0,3	2506	0,3	2621	0,2	2746	0,2	2321	0,2
немістер	19	0,08	138		766	0,3	-	-	16824	2,2	21219	2,2	20806	2,0	9390	0,8	5743	0,4
чешендер	-	-	-		-	-	-	-	1480	0,2	1701	0,2	2194	0,2	2304	0,2	2182	0,2
гректер	-	-	-		104	-	-	-	1949	0,2	2405	0,2	2500	0,2	1545	0,1	1221	0,1
басқа ұлттар	268	1,2	1410	3,1	2702	1,2	26660	5,8	10696	1,4	13736	1,4	17669	1,6	17380	1,5	19199	1,4
ұлтын көрсетпегендер	5	-	-	-	30	-	-		-	-	4	-	12	-	-	-	-	-

Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. LXXXV. Семиреченская область. 1905. с. 52-53 (-130 с.); Всесоюзная перепись населения 1926 г. Т. УШ, КазАССР, КирАССР. Отдел 1. Народность. Родной язык. Возраст. Грамотность. М.:ЦСУ СССР, 1928, с.148-149 (-256 с.); Итоги Всесоюзной переписи 1959 года КазССР. М., 1962, с. 172-173; Итоги переписи населения 1999 года по г. Алматы. Том 1. Алматы, 2001, с. 8-10; 2009 жылғы Қазақстан Республикасы халқының Ұлттық санағының қорытындылары. Том 2. Астана 2011. 4-5 бб.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. LXXXV. Семиреченская область. – 1905. –С. 52-53 (–130 с.);
- 2 Алматы административно-территориальное деление 1918-1999 гг. –Алматы, 2000. –С. 28.
- 3 Алматы административно-территориальное деление 1918-1999 гг. –Алматы, 2000. –С. 36-37.
- 4 І. Жансүгіров. Жаңа астана // Егемен Қазақстан. – 1999, – 27 ақпан.
- 5 ҚР ОМА, Р-267-қор, 1-т., 12-іс, 16 п.
- 6 Алматы энциклопедиясы. – Алматы, 1996. – 7-8 бб.
- 7 Алматы административно-территориальное деление 1918-1999 гг. Алматы, 2000. – 59 с.
- 8 Российский государственный архив экономики. Ф.1562. Оп.336. Д.391. Л.1
- 9 Всесоюзная перепись населения 1926 г. Т. УШ, КазАССР, КирАССР. Отдел 1. Народность. Родной язык. Возраст. Грамотность. –Москва: ЦСУ СССР, 1928. –С.148-149 (–256 с.); Итоги Всесоюзной переписи 1959 года КазССР. –Москва, 1962. –С. 172-173; Итоги переписи населения 1999 года по г. Алматы. Том 1. – Алматы, 2001.–С. 8-10;
- 10 Там же
- 11 Итоги переписи населения 1999 года по г. Алматы. Том 1. – Алматы, 2001. –С. 12-16.
- 12 Итоги переписи населения 1999 года по г. Алматы. Том 1. – Алматы, 2001, – С. 8-10; 2009 жылғы Қазақстан Республикасы халқының Ұлттық санағының қорытындылары. –Т. 2. – Астана, 2011. – 4-5 бб.

МАЗМҰНЫ

Абдимомынов Н.Т. МИХАИЛ VIII ПАЛЕОЛОГ БИЛІГІ КЕЗЕҢІНДЕГІ (1261-1282) ВИЗАНТИЯНЫҢ АЛТЫН ОРДАМЕН САЯСИ БАЙЛАНЫСТАРЫ	7
Абдимомынов Н.Т. ТОҚТАМЫСТЫҢ ТЕМІРМЕН ҚҰНДЫЗША (1391 ж.) ЖӘНЕ ТЕРЕК (1395 ж.) ӨЗЕНДЕРІНДЕГІ ШАЙҚАСТАРЫНЫҢ ТАРИХЫ	16
Атығаев Н.Ә. «ҚОЗЫ БАСЫ» МЕКЕНІНІҢ ОРНАЛАСУ МӘСЕЛЕСІ ЖӨНІНДЕ	30
Атығаев Н.Ә. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ЕУРАЗИЯ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІНДЕ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ: ДЕРЕКТЕР ТЕРМИНОЛОГИЯСЫ МЕМЛЕКЕТ ТАРИХЫНЫҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕ	40
Баудиярова Қ.Б. ОТБАСЫ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ	51
Өрісәлі Дүйсен ҚИМАҚТАРДЫҢ ШЫҒУ ТЕГІ ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСТАР	59
Ескекбаев Д.Б. МӘСКЕУ МҰРАҒАТТАРЫНДАҒЫ ТАРИХИ ЖӘДІГЕРЛЕР	63
Жайлыбаев Д.Ж. АУЫЛ ҚАУЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭТНОӘЛЕУМЕТТІК РӨЛІ	70
Жүнісбаев А.Ә. САҢЛАҚ ҒАЛЫМНЫҢ МҰРАСЫ: САНЖАР АСФЕНДИАРОВТЫҢ ШЫҒАРМАЛАР ЖИНАҒЫ ТУРАЛЫ	93
Ибрагимов М.Н., Нусупбаева С.А. ТЕМІР ҰРПАҚТАРЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ	100
Нұрмұханбетов Б., Амаргазиева А.Ж. «ҚОЗЫ КӨРПЕШ – БАЯН СҰЛУ» ЭПОСЫ КӨНЕ ДҮНИЕНІҢ КЕСКІНДЕМЕЛІ ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕРІНДЕ	107
Омаров Ғ.Қ., Куркеев Е.М. БҰҒЫТАСТАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ СИПАТЫ	111
Омарова Г.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ХАЛҚЫ (тарихи-демографиялық талдау)	123
Омарова Г.А. АЛМАТЫ ХАЛҚЫНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУЫ	128

Рахымқұлов Д.А.

ҚАЗАҚ БАЛАЛАРЫ БІЛІМ АЛҒАН ГИМНАЗИЯЛАР ЖӨНІНДЕ

(XIX ғасырдың екінші жартысы - XX ғасырдың басы)137

Рахымқұлов Д.А.

ӘШЕКЕЙ БАТЫР ДАЙЫРБЕКУЛЫ ЖӘНЕ ЖЕТІСУДАҒЫ АЗАТТЫҚ КҮРЕС144

Рүстемов С.К.

ҚАЗАҚТАР ЖӘНЕ ОСМАНДЫҚ ТҮРІКТЕР:

ӨЗАРА БАЙЛАНЫСТАРЫ ТАРИХЫНАН165

Сарсенов С.А., Муканбедиева Г.К.

БӨКЕЙ ОРДАСЫНДА АЛҒАШҚЫ МЕКТЕПТЕРДІҢ ҚҰРЫЛА БАСТАУЫ180

Уайсова Ш.Н.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ШЫҒЫС ЕЛДЕРІМЕН

ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАРЫ193

СОДЕРЖАНИЕ

Абдимомынов Н.Т. ПОЛИТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ ВИЗАНТИИ С ЗОЛОТОЙ ОРДОЙ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ МИХАИЛА VIII ПАЛЕОЛОГА (1261-1282)	7
Абдимомынов Н.Т. ИСТОРИЯ СРАЖЕНИЙ ТОХТАМЫША С ТИМУРОМ НА РЕКАХ КУНДУЗЧА (1391 г.) И ТЕРЕК (1395 г.)	16
Атыгаев Н.А. К ВОПРОСУ О РАСПОЛОЖЕНИИ МЕСТНОСТИ «КОЗЫ БАСЫ»	30
Атыгаев Н.А. КАЗАХСКОЕ ХАНСТВО В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ ЕВРАЗИИ	40
Атыгаев Н.А. КАЗАХСКОЕ ХАНСТВО: ТЕРМИНОЛОГИЯ ИСТОЧНИКОВ КАК ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА	51
Баудиярова К.Б. ИССЛЕДОВАНИЕ СТАБИЛЬНОСТИ СЕМЬИ	59
Орисали Дуйсен ВЗГЛЯДЫ НА ПРОИСХОЖДЕНИЕ КИМАКОВ	63
Ескекбаев Д.Б. ИСТОРИЧЕСКИЕ АРТЕФАКТЫ В АРХИВАХ МОСКВЫ	70
Жайлыбаев Д.Ж. СЕЛЬСКАЯ ОБЩИНА И ЕЕ ЭТНОСОЦИАЛЬНАЯ РОЛЬ	93
Жунисбаев А.А. НАСЛЕДИЕ ВЫДАЮЩЕГОСЯ УЧЕНОГО: О СБОРНИКЕ СОЧИНЕНИЙ САНЖАРА АСФЕНДИАРОВА	100
Ибрагимова М.Н., Нусупбаева С.А. ИССЛЕДОВАНИЕ ТРУДОВ ПОТОМКОВ ТИМУРА	107
Нурмуханбетов Б., Амаргазиева А.Ж. ЭПОС «КОЗЫ КОРПЕШ – БАЯН СУЛУ» В ПРИКЛАДНОМ ЖИВОПИСНОМ ИСКУССТВЕ ДРЕВНЕГО МИРА	111
Омаров Г.К., Куркеев Е.М. ЭТНИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ОЛЕННЫХ КАМНЕЙ	123
Омарова Г.А. НАСЕЛЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (историко-демографический анализ)	128

Омарова Г.А. ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ НАСЕЛЕНИЯ АЛМАТЫ	137
Рахымкулов Д.А. О ГИМНАЗИЯХ, ГДЕ ОБУЧАЛИСЬ КАЗАХСКИЕ ДЕТИ (вторая половина XIX - начало XX вв.)	144
Рахымкулов Д.А. АШЕКЕЙ БАТЫР ДАЙЫРБЕКУЛЫ И ОСВОБОДИТЕЛЬНАЯ БОРЬБА В ЖЕТЫСУ	165
Рустемов С.К. КАЗАХИ И ОСМАНСКИЕ ТУРКИ: ИЗ ИСТОРИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ	180
Сарсенов С.А., Муканбедиева Г.К. НАЧАЛО СОЗДАНИЯ ПЕРВЫХ ШКОЛ В БУКЕЕВСКОЙ ОРДЕ	193
Уайсова Ш.Н. НАУЧНЫЕ И КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН СО СТРАНАМИ ВОСТОКА	199

CONTENTS

Abdimomynov N.T. POLITICAL RELATIONS OF BYZANTIUM WITH THE GOLDEN HORDE DURING THE REIGN OF MICHAEL VIII PALAIOLOGOS (1261-1282)	7
Abdimomynov N.T. THE HISTORY OF TOKHTAMYSH'S BATTLES WITH TIMUR ON THE KUNDUZCHA (1391) AND TEREK (1395) RIVERS	16
Atygayev N.A. ON THE ISSUE OF THE LOCATION OF THE "KOZY BASY" AREA	30
Atygayev N.A. THE KAZAKH KHANATE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS OF EURASIA	40
Atygayev N.A. KAZAKH KHANATE: TERMINOLOGY OF SOURCES AS A REFLECTION OF STATE HISTORY	51
Baudiyarova K.B. RESEARCH ON FAMILY STABILITY	59
Orisali Duisen VIEWS ON THE ORIGIN OF THE KIMAKS	63
Yeskekbayev D.B. HISTORICAL ARTIFACTS IN MOSCOW ARCHIVES	70
Zhailybayev D.Zh. THE RURAL COMMUNITY AND ITS ETHNO-SOCIAL ROLE	93
Zhunisbayev A.A. THE LEGACY OF AN OUTSTANDING SCHOLAR: ON THE COLLECTION OF WORKS OF SANZHAR ASFENDIAROV	100
Ibragimova M.N., Nusupbayeva S.A. RESEARCH ON THE WORKS OF TIMUR'S DESCENDANTS	107
Nurmukhanbetov B., Amargaziyeva A.Zh. THE EPIC "KOZY KORPESH - BAYAN SULU" IN THE APPLIED PAINTING ART OF THE ANCIENT WORLD	111
Omarov G.K., Kurkeyev Y.M. THE ETHNIC CHARACTER OF DEER STONES	123
Omarova G.A. THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN (Historical and Demographic Analysis)	128

Omarova G.A. DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF THE POPULATION OF ALMATY	137
Rakhymkulov D.A. ON THE GYMNASIUMS WHERE KAZAKH CHILDREN STUDIED (second half of the 19th - early 20th centuries)	144
Rakhymkulov D.A. ASHEKEY BATYR DAIYRBEKULY AND THE LIBERATION STRUGGLE IN ZHETYSU	165
Rustemov S.K. KAZAKHS AND OTTOMAN TURKS: FROM THE HISTORY OF MUTUAL RELATIONS	180
Sarsenov S.A., Mukanbediyeva G.K. THE BEGINNING OF THE ESTABLISHMENT OF THE FIRST SCHOOLS IN THE BUKEY HORDE	193
Uaysova Sh.N. SCIENTIFIC AND CULTURAL CONNECTIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN WITH THE COUNTRIES OF THE EAST	199

EDU.E-HISTORY.KZ

Электрондық ғылыми журналы
2017. 2(10)

Бас редактор: Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген: Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.06.2017.
Пішімі 70х100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй